

MODERNİZİMİN TOPLUMSAL SORUNLARA YABANCILAŞTIRICI ETKİSİ

THE ALIENATION EFFECT OF MODERNISM ON SOCIAL PROBLEMS

Zülfi TOMAN

Kazakistan Kültür ve Tanıtma Ataşesi
zulfıtoman@gmail.com

Gönderim 7 Mart 2025 – Kabul 14 Kasım 2025
Received 7 March 2025 – Accepted 14 November 2025

Öz: Çağımızı etkisi altına almış siyasal sistemlerin yazılı metinlerini inşa etmiş Modernizm bireyin ve toplumun yönelimlerine yaptığı etkiyle klasik geleneksel ilişkileri derinden etkilemiştir. İktisadi, sosyal ilişkileri şekillendirirken Modernizm, bireyi güçlü kıldığı oranda yalnızlaştırmıştır. Bireyi, kendini toplum içinde var etme aidiyet duygusu geliştirme perspektifinden uzaklaştırarak yalnızlaşmasına ve yabancılaşmasına yol açan Modernist yeni toplum düzeni, ekonomik ilişkileri kamu yönetimini, siyasal yapılanmaları etkilemiştir. Modernist yaklaşım teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile geleneksel ilişkiyi adeta altüst etmiştir. Bu durum bazı olumlu gelişmelere öncülük ettiği gibi kontrolsüz alanları da oluşturmuştur. Bireyin kendine ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşması da bunlardandır. İnsanın ontolojik gerçekliğini ıskalayan Modernist anlayış, dar bir tanımlamayla izaha çalıştığı insanı kuşatamama gerçekliği ile karşı karşıya gelmiştir. Çağımızın en temel sorunlarından sayılan birey merkezli bunalımlar, toplumsal maliyeti günbegün arttırarak modern kutsalların ve bu yenisünya düzeninin sorgulanmasını zorunlu kılmıştır.

Anahtar kelimeler: Modernizm, Anomi, Yabancılaşma, Kolektif Yaşam.

Abstract: Modernism, which underpinned the foundational texts of the political systems dominating our era, has profoundly disrupted classical traditional relations through its influence on individual and societal orientations. While restructuring economic and social interactions, Modernism, to the degree it empowered the individual, simultaneously led to their isolation. This new Modernist social paradigm, by distancing the individual from the critical perspective of developing a sense of belonging and establishing selfhood within the community, precipitated isolation and alienation, thereby influencing economic relations, public administration, and political configurations. The Modernist approach effectively subverted traditional relationships through technological and economic advancements. Although this transformation initiated certain positive developments, it concurrently generated areas lacking regulation. The resultant alienation of the individual from both the self and the surrounding community stands as a prime example. The Modernist framework, which overlooks the ontological reality of the human being, has confronted the inescapable fact that it cannot fully encapsulate the individual it attempts to define through a constrained conceptualization. The current individual-centric crises, regarded as among the most fundamental dilemmas of our time, have progressively escalated the societal cost, thereby making the critical scrutiny of modern secular values and this new world order an imperative.

Keywords: Modernism, Anomy, Alienation, Collective Life.

GİRİŞ

Toplumlar süreç içinde oluşturdıkları kurumlarla gelenekleri ile kendilerini korumaya ve geliştirmeye çalışmışlardır. Tarih boyunca var olan statükoyla yerleşik değerlerle çatışan onlarla mücadele eden akımlar cereyan etmiş ancak onlarda zamanla ya kaybolmuş ya da kendi kurumsallaşmalarını gerçekleştirerek toplumları yeni bir evreye taşımışlardır. “Toplumun kavram dünyasının epistemolojisini bilmek, toplumun inşasında ve dönüşümünde çok değerlidir (Berger ve Luckmann, 1966; Foucault, 1972; Geertz, 1973). Aksi halde köksüzlüğe ve hiçliğe bir yolculuk başlar; çünkü toplumsal gerçeklik, kavramların ürettiği anlam haritasına dayanır (Taylor, 1985).”

Modernizim genel anlamda geleneği, geleneksel kurumları ve mücerret olmayana ret eder. İnsanın kendisini odaklaştırır ve aklın başat aktörlüğünü olmazsa olmaz olarak görür; bütün gerçekliği insan aklının rasyonalitesine dayandıran yönüyle soyut aklı ön plana çıkarır (Küçükalp, Cevizci: 2009:109, Walters, 1995). Geçmiş geçmişte kor ve gelecek inşasından ziyade anı yaşamayı ve sürekli eskitmeye tüketmeye odaklanmıştır. Bu haliyle insanın toplumsal sözleşmesini yoksamış, toplumsallıktan ziyade bireyciliği teşvik etmiştir. Geleneksel yaşam biçimini ortadan kaldırıp, bilime, bilgiye, teknolojik gelişmeye ve her şeyden öte akla önem verilmeye başlayınca toplumsal ve düşünsel alandaki bildik kalıplar kökten değişime uğramıştır. Bu nedenle modern dönemlerin algısı olan gelişmelerin etkisiyle, epistemolojik, ontolojik ve her şeyden öte teolojik yaklaşımların tamamı değişikliğe uğramıştır. Bu durum toplumsal yapıyı var olan değerleri ve işleyişi derinden etkilemiştir (Habermas, 1984 ve 1987).

Bireyin yaşadığı topluma olan aidiyeti geleneksel kurumlarca desteklenir ve geliştirilir. Modernizim ile birlikte bireyselleşme; bireycilik, bencillik ve hedonizm zirve yapmaya başlamıştır. Kolektivizm geri plana düşmeye başlamıştır. Süreç bireyi öncelikle toplumun değer yargılarında değişimler ortaya çıkmıştır. Mahalle kültürü, toplumsal dayanışma, evlilik merasimleri, komşuluk ilişkileri, otokontrol sitemi vs. yıpranmış yeni boyutlar ve yaklaşımlar topluma hakim olmaya başlamıştır. Zayıflayan bağlar bireyin savrulmasına kendi içine doğru eğilimini tetiklemiştir.

Anomiye bireyin toplumla bağının zayıflaması, yabancılaşması olarak tanımlarsak modernizmin de bunu tetiklediğini ifade edebiliriz. Kendi toplumuna yabancılaşan birey için sadece yazılı hukuk metinleri anlamlı kabul edilmiş, yazılı olmayan ve toplumun adeta duygusal kimliği olan gelenek yok olmaya başlamış ve bu da doğal olarak toplumsal çözümü beraberinde getirmiştir. Bu durum bireysel hakların artışı anlamına gelse de bireyi aslında tekilliğe mahkûm ettiği için güçsüzleştirmiştir. Büyük kriz dönemlerinde bireyin çaresizliği net bir şekilde kendini hep en yalın haliyle hissettirmiştir.

Modernizmin sunmuş olduğu nimet ve külfet dengesi insan odaklı yeni okumalarla yeniden dizayn edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Çağımızın hâkim düşünce akımları, gelişen imkân ve teknolojileri güç eksensel bir birey inşası yeni sorun alanları oluşturmaktadır. Kültürel bağlamda modernizm, geleneksel anlamdaki edebi, sanatsal, sosyal organizasyon yapılarını ret edip bireyi toplumdan kopardıkça birey sadece ait olduğu kültüre değil kendine de yabancılaşmış ve insan, erdem kavramından kopmaya başlamıştır. Sorun çözme kapasitesi zayıflamıştır (Durkheim, 1997).

Modernizmin birey ve toplum üzerindeki etkileri farklı başlıklar altında incelenebilir. Kavram dünyamıza etkileriyle çok boyutlu ve farklı disiplinlerin kolektif çalışmalarına konu olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu çalışmada modernizm ve anomi kavramları ele alınarak toplumsal yapıya ve sorunlara yönelik eleştirel bir değerlendirme yapılacaktır. Modernizmin, birey ve toplum üzerindeki etkileri; yozlaşma, bireylerin ve toplumun sorun çözme becerisinde yaşadığı çıkmazlara vurgu yapılırken kitap, makale gibi yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın sonunda geleneksel kurumlar, hukuk düzeni, bireysel ve kolektif rejimimiz bakımından önermelerde bulunulacaktır. Bu çalışmayla yaşanan kimi güncel sorunların kaynağının anlaşılmasına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkısı hem modernizmin yeniden inşası anlamında bireyin yalnızlaşmasını hem de modernist yaklaşımın teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile geleneksel ilişkiyi adeta altüst ettiğini idda etmek pek de yanlış sayılmaz.

1. MODERNİZM

Kavramsal olarak modernlik, modernite kavramlarının tarihsel temellendirmesini belli bir zaman dilimine atfetmek güçtür. Ancak toplumsal yapının şekillenişine toplumsal algının oluşumuna insan merkezli okumalardaki temellendirmeler dönemsel anlayışların hakim fikirlerin etkisinde kalarak anlamlandırıldığı muhakkaktır. 1900 yıllara geldiğimizde Modernizm düşüncesi birey odaklı hak ve özgürlüklerinin gelişimi ve güvence altına alınması ile modernite ete kemiğe bürünerek toplumsal yapıyı, yapılanmayı devlet otoritesini ve devletlerin kurumsal yapılanmasını, iktisadi ilişkileri derinden etkilemeye başlamış ve yüzyıla damgasını vurmuştur.

Modernlik için büyümlü kelime, ilerlemedir. Bu ideoloji, böyle bir denklem içinde algıladığı ilerlemeyi, bir tarih yasası olarak görür. İlerleme, bizi arkaik geçmişimizden koparıp “mutlu yarınlara” taşıyan bir tarihî/doğal güç olarak temellendirilmektedir. Bu ilerleme fikrine göre hisler, değerler ve benzeri öznelliklerinden nesnel olguları bütünüyle ayırmak gerekir. İlerleme fikrinin ana teması etkenlik ve verimlilik. Değerler ve hisler insanların ayaklarının yere basmasını, akılcı davranmalarını büyük oranda engeller. İnsanları öznellik dünyasına hapsederler. İlerleme ise, insanları öznellikler dünyasında oyalanmaktan kurtarıp, onların somut dünyanın nesnel sorunları içine girmelerini sağlar (İnsel, 1996).

Modernlik, “ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen, yeni tipte bir toplumun ortaya çıkması” olarak da düşünülebilir. (Altun, 2002). Başka bir ifadeyle, modernlik kavramı ilk olarak 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa’da ortaya çıkan, temel özellikleriyle daha çok Kuzey Amerika’da belirginleşen ve zamanla Batı dışındaki toplumlara da yayılan ya da onlar üzerinde etkisini zorunlu kılan bir toplumsal yapıyı tanımlamaktadır.

“Modern olma bilinci”nin temelleri 17. yüzyılda atılmaya başlar ve bu süreç ilk olarak Avrupa’da şekillenir. Avrupa, kendini Doğu ile karşılaştırarak ilerlemiş ve modern bir uygarlık olarak görmeye başlar. Aydınlanma düşüncesiyle desteklenen bu gelişim düzeyi, aynı zamanda yeni bir iktidar gücü yaratır. Bu dönemde bilginin ve ilerlemeye duyulan inancın iktidarın temel kaynağı haline geldiği görülür. Böylece

yenilik, gelenek üzerinde üstünlük kazanır ve geleneksel yaşam biçimi, ilerlemenin önünde bir engel olarak konumlanır. Modern olmak ise artık geçmişe ait olmayan, farklı düşünme ve davranma biçimlerini gerektiren yeni bir dünyada yaşamak anlamına gelir (Küçük, 1994). Modern ve modernizm söylem ve yüklenmiş anlamın psikolojik yansıması çözümlendiğinde şu ortak yargıyı ifade ettiği görülür: içinde bulunulan an, şu ana ait olan iyidir, üstündür, geçmişte kalan eskimiş ve geçerliliğini kaybetmiş eskimiş ve tüketilmiştir. Tüklenen değil tüketilecek ve içinde bulunulan an iyi ve geçerli olandır. Bu yargıya göre, su an “moda” olan modern fikir ya da tutumlar, geçmişte geçerli olan fikir, gelenek ya da kurumlardan daha iyi ve övgüye değerlidir (Özkul, 2007).

Modernleşmeyi Anthony D. Smith üç başlık altında ele alır:

- 1.“ Toplumsal değişme süreci veya kuramsal yer ve zaman boyutunda evrensel olan tür süreçler toplamı” olarak modernleşme;
2. Genellikle Rönesans ve Reform’a kadar geri götürülen, “laikleşme ve kapitalizmin doğuşu ile ayırt edilen” tarihsel bir deneyim olarak modernleşme;
3. “Gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen bir seri politikalar”ı niteleyen bir kavram olarak modernleşme (Smith, 2022: 65).

Rustow ve Ward’a göre (1964) modernleşme kavramı, “Batı Avrupa’da Orta Çağ’ın sonunda başlayan ve günümüzde en uzak ülkeleri bile içine alan devasa dönüşüm’e atıfta bulunmaktadır. Wilbert E. Moore, modernleşmeyi (Moore, 2012); “geleneksel ya da geri kalmış ülkelerin, ileri teknoloji düzeyine erişmiş ulusal birimlerin ekonomik ve diğer yapısal özelliklerini edinme doğrultusunda geçirdikleri çağdaş dönüşümler” olarak tanımlamaktadır.

2. MODERNLEŞMENİN DÖRT BOYUTU

Fransız ihtilali ve ulusçuluk düşüncesinin birey üzerinde şekillenmesi ve İmparatorlukların yıkılması ile yeni erk yapılanmasında etken güç olarak siyasal sistemlerin kurumsal yapılarına modernizm etki etmiş ve siyasal yapılanmada Siyasal Modernleşme gerçekleşmiş Siyasi partiler, parlamentolar, oy hakkı gibi katılımcı karar vermeyi destekleyen anahtar kurumları içeren bir çizgiye gelinmiştir.

Modernlik düşüncesi neredeyse otomatik bir şekilde sekülerizmle ilişkilendirilse de, onun başlıca oluşturucu ögesi basitçe tekrarlanmayan zaman duygusudur (Calinescu, 2010: 21).

2.1 Kültürel Modernleşme

Genellikle hümanizmin eksen olduğu sekülerleşme ile ilişkilendirilmiş ve ulusalcı ideolojiye bağlılığın üretildiği kültürel değerler, aklın belirleyiciliğinde yeni kültür kodlarını belirlemiştir. Bu kodlar daha ziyade algısal değişimi ifade ederek bireyin ve toplumun modernleşmesinin adı olarak görülmüştür. Sömürücü kurumlar karşısında mücadele eden Avrupa düşünce adamları rasyonaliteyi fikir oluşturmanın, söylemin ve eylemin temeline oturarak stratejilerini bütünlükçü ve uyumlu bir çerçeveye oturarak yol almışlardır. Bu stratejinin uzamında akıl ve biliminin

toplumsal yaşamda belirleyici olması doğal olarak ilerlemeci tarih anlayışını ileri sürmüştür. Alman sosyal bilimci Weber (1999), ve Simmel (1999), aydınlanmanın ve ilerlemeci tarih anlayışının geleneksel düzene karşıt olarak, toplumsal yaşamın rasyonel zemine oturtulmasıyla modernizmin vücut bulduğunu ileri sürmüşlerdir. Foucault (2005), rasyonaliteyi hayatına hakim kılmış bireyin kendisini sürekli yenileyerek kazanımlarını geri dönülmez bir hatta soktuğunu ifade eder. Bu ilerici anlayış, insan aklını ve bilimi kullanarak sürekli ileri gitmek ve dünyaya egemen olmak düşüncesini içerir.

Sermayenin birikimi burjuvazinin sınıfsal bir katman olarak toplumda etkisini arttırması merkezi otoriteye karşı güç arayışında olması ve ekonomideki liberal düşüncenin etkin hale gelmesi batı demokrasilerini şekillendirirken güçlü birey özgür birey kavramlarının bir sonucu olarak Ekonomik Modernleşme, üretim ilişkilerine, bir yönüyle de sosyal hayata tekabül eden bir yüze sahiptir. Endüstrileşmeden farklı olmakla birlikte artan bir ekonomik dönüşümle özdeşleşen ve giderek büyüyen iş bölümü, yönetim tekniklerinin kullanımı, teknolojinin ilerlemesi ve ticari yeteneklerin artması gibi unsurları bünyesinde barındırır.

2.2 Toplumsal Modernleşme

Sanayileşme ile birlikte kırsal nüfusun azalması ve kentleşme, yeni ilişki biçimlerini geçerli hale getirmiş, geleneksel kurumların ve algıların hakimiyeti silinmeye başlamıştır. Toplumsal Modernleşme, artan okuma yazma oranı yeni birey tipinin inşasını sağlamıştır. Ekonominin gelişimi ile kentleşme süreci şekillenmiş ve bu da giderek geleneksel otoriterliğin zayıflamasına neden olmuştur. Bunu sunucunda da yeni birey ve yeni kurumsal zihni formlarla toplumsal modernleşme temellenmiştir.

2.3 Anomi ve Toplumsal Düzen Üzerine

Modernizm, geleneksel dönemden ayrılmayı ve seküler bir dünya tasavvurunu ortaya koyan bir olgu olarak (İmamoğlu, 2017: 1), yeni bir yaşam biçimi niteliği taşır; bu bağlamda geleneksel mitlerden ve bilimsel-teknolojik ilerlemenin dışında kalan tüm unsurlardan uzaklaşmayı ifade eden bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşümün ortaya çıkardığı radikal yenilikler, toplum yapısının tüm katmanlarını etkileyen köklü değişimleri beraberinde getirir.

Günümüz insanı, on sekizinci yüzyıl sonrası sanayi devrimi ile başlayan ve her alana yayılan hızlı bir değişimin toplumsal ve ruhsal düzeyde yarattığı bunalımların köklü bir rahatsızlığa dönüştüğü bir ortamda yaşamaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan bu hızlı teknolojik değişim, toplumsal kurumlarda, örgütlenme biçimlerinde, kültürel yapıda ve bunlara bağlı olarak değer sistemlerinde de temel dönüşümlere yol açmıştır. Ancak bu dönüşümlere koşut olarak insan doğa, diğer insanlar ve toplumla ilişkilerinde gözlenen bunalım ve hatta mutsuzluk hali giderek önem kazanmakta, maddi refahın tek başına yeterli olamayacağı düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Bu çağdaş bunalım siyasal rejimleri, gelişmişlik düzeyleri ve

aralarındaki kültürel farklılıklar ne olursa olsun değişik görünümeler altında her toplumda varlığını korumaktadır (Tolan, 1980: V).

Anomi bir kopuşu bir rahatsızlığı uyumsuzluğu ifade eder. Anomi tanımsal olarak İngiliz tarihçi Lambarde, kamu hukukçusu Hobbes'a kadar götürülebilmekle birlikte Durkheim kullanımı kavramlaştırmada önemlidir. Ama Durkheim Anomiyi tek bir manada kullanmamıştır. Durkheim genel sosyoloji kuramında kolektif bilinç, toplumsal dayanışma üzerinde dururken toplumsal örüntünün ilişkiler ağının birey üzerindeki etkilerini de kısmen ele alır. Birey bütünü parçaları olarak görülür. Bütünü parçaları bütünü tanımlamaya ve anlamaya yetmez. Bütünü parçaları ancak bütünüle anlaşılabilir. Bu durum toplumsal dayanışma ve mekanik dayanışma ile karşılıklıdır. Birey bu ilişki içinde kendini var eder ve ilişki dünyasını şekillendirir.

Birey toplum ilişkisi ya da ikilemi, çağdaş toplumlara özgü toplumsal farklılaşma, bireysel özgürlüğe yaratıcı bir ön koşul niteliği taşımaktadır. Birey ancak, kolektif bilincin kapsayıcı ve alabildiğine geniş katılımını yitirdiği bir toplumda belirli bir muhakeme ve eylem ve eylem özerkliğine sahip olabilir. Bu tür bir bireyci toplumda ana sorun, kolektif bilincin asgari ölçülerde de olsa varlığını idame ettirebilmesini sağlamaktır; eğer bu gerçekleşmezse organik dayanışma toplumu sonunda çözülmeye götürecektir. Unutmamak gerekir ki, Durkheim için birey yalnızca toplumun bir ifadesidir. Bireylerin birbirleriyle ikame edilebilir bir özellik gösterdiği mekanik dayanışmalı ilkel toplumlarda bile birey ikame edilemez tek canlı olamazdı (Tolan, 1980: 17-18). İleriki süreçlerde birey odaklı toplumsal algılarda bile bireyin önemsenmesi ön plana kendini çıkarması toplumdan soyutlayarak ifade edilemez. Bireyin aidiyet geliştirme kimliklenme kültürlenme süreçleri bir ihtiyaç olarak ruhsal ve psikolojik tatmine yönelik olduğu gerçeği bireyin toplumsal kimliğinde modern toplu düzeninde de geçerliliği bütün çıplaklığı ile ortadadır.

Mekanik dayanışmanın egemen olduğu toplumlardaki kolektif bilincin, yani ortak inanç ve değerler bütününe bireysel farklılaşma üzerine kurulu modern toplumlarda da varlığını sürdürdüğü bir gerçektir. Ancak bu ortak değerler zayıflar ve bu ortak inançların alanı sadece aşırılıklara yönelik bir biçimde daralırsa, toplum çözülme ve parçalanma tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır. Demek ki, tüm diğer toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda da temel sorun olan birey-toplum ilişkisi, bireyin toplumsal sınırlama ve zorlamaların birini veya tümünü artık körü körüne kabul etmeyecek ölçüde kendi varlığının bilincine varmış olması nedeniyle büyük ölçüde değişmiş bulunmaktadır. Ne var ki, çoğunluk tarafından istendiği izlenimi veren bu bireycilik çeşitli toplumsal sakıncaları, hatta tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Zira birey toplumdan, toplumun verebileceğinden daha fazlasını isteyebilir. Sonsuza dek uzanan arzu ve talepleriyle güdülen birey karşısında toplumsal ahlak, hem sevimli hem de yetkeci bir niteliğe sahip bir disiplin yaratabilmelidir. Zorlayıcı olduğu kadar çekici olmasını bilebilecek bu güç toplumun ta kendisidir (Tolan, 1980: 19-20). Modern toplumda toplumsal ahlak ve disiplin tarafında toplumun kendisi bir sınırlandırıcı olarak modern insan kültüne sürekli törpülenmekte. Özgürlük kavramının sınırsızlaştırılma çabası kozmozdaki kaosun yeni adı haline gelmeye başlamıştır. Bu zor alan bireyin kutsanmasını ve en belirleyici olarak konumlandırılmaya başlanması ile bireyin kendi eliyle bütün inşa edilenlerin yok edilmesi süreci haline gelmeye başlamıştır.

Üretim ilişkilerinde ki uzmanlaşma bağımlılığı geliştirdiği gibi, üretimin artışı ve beraberinde tüketimin teşvik edilmesi sürecini de doğurmuştur. Yani arzına talep oluşturmuştur. Tüketim ihtiyaç analizinin bir sonucu olmaktan ziyade ürünün bir ihtiyaç olarak takdimi gerçeği bize bireyin özgürleşirken büyük bir kaosu parçasına dönüştürülerek tüketici olarak aslında kendi kendisini tükettiği ve bir o ölçüde modern çizgilerin bağımlısı olarak hazcılığın esiri haline gelmektedir. Durkheim üretimde uzmanlaşmanın intiharları arttırdığını ifade ederken uzmanlaşmanın aynı zamanda büyük yapıya uyumsuzluğu beraberinde getirdiğini iş bölümünün bencillğe ve buda patolojik sonuçları tetiklediğini savunur.

Bireyler kendi başlarına bırakıldıklarında sonsuza dek uzanan istek ve arzuların egemenliği altında yaşarlar. Beklenen ve umut edilen ile gerçekleşen arasındaki oransızlık büyüdüğü ölçüde kendilerini mutsuz ve hatta umutsuz hissedeceklerdir. Bu istek ve arzuların sürekli psikolojik baskısı altında hiçbir zaman doyuma ulaşma olanağı bulamayan birey, kendisine ölçülü ve ılımlı olmayı öğreten ve bir iç huzuru bulmasına yardımcı olan bir ahlak sisteminin dışsal gücü sayesinde anacak belirli bir ruhsal dengeye kavuşabilecektir (Tolan, 1980: 21). Modernizm sınırlandırmaları ve geçmişin kurumsal sınırlarını dayatmalarını ret ederek bireysel özgürlükleri beslemekte. Üretim ilişkilerini de liberal düşünceye göre şekillendirerek bireyin maddi tatminini teşvik ederek üretim ilişkilerini şekillendirmiştir. Modernizm teşvikleri, modern çağın sorunlarını da üretmiştir.

Taylor (1991), modernliğin üç temel sıkıntısının bireycilik, araçsal aklın hakimiyeti ve bunların siyasi düzleme yansıması sayesinde endüstriyel ve teknolojik toplumun kurumları ve yapılarının insanların tercihlerini, dolayısıyla özgürlüklerini ileri derecede sınırlaması olduğunu söylemektedir. Taylor, bunların arasında anahtar nitelikte olanında, birincisi yani bireycilik nedeniyle bir anlam yitiminin, ahlaki ufukta ortaya çıkan bir kararmanın olduğunu belirtmekte; buna bir çözüm bulunduğunda, diğerlerinin de çözümünün mümkün olduğunu düşünmektedir (Gürsel, 1996: 59).

Yine Taylor'a göre, günümüz modern toplumunun en çarpıcı yanı kendini gerçekleştirme bireyciliğinin dayandığı ahlaki ideal olan sahicilik. Bu ideal kişinin kendine karşı dürüst olması, hayatını kimseyi taklide yeltenmeden kendine özgü bir biçimde yaşaması, hayatının rotasını kendi içindeki pusulaya göre belirlemesi gibi temalara dayanmaktadır. Bu tespitin eleştirel boyutu kadar özgünlük ve gelişim açısından önemsenmesi gerekir.

2.4 Yabancılaşma Sorunu

Yabancılaşma, özgünlüğün kaybolması, başkasına dönüşme veya kendi kimliğinden ve değerlerinden kopma veya "özne ile özdeş olması gereken bir öteki (other) arasında sorunlu bir ayrılma" olarak tanımlanabilir (Leopold, 2022). Yine kişinin kendi biyolojik varlığından uzaklaşması hali (trans), dindarlara göre, kişinin tanrıdan uzaklaşması, milliyetçilere göre kişinin milli değerlerinden kopması psikolojik bir anlam yüklemesi olarak da değerlendirildiğinde kişinin ayrı ayrı kişilik ve kimliklere bürünme süreci olarak değerlendirilebilir.

Webster İngilizce sözlüğünde terim, bir özelliğin başak bir tarafa iletilmesi bir kişinin yabancılaşması akli rahatsızlık olarak tanımlanmakta. Kişiliğin bütününe ya da parçalarının deneyim dünyasının anlamlı yönlerine yabancılaşma ya da ayrılması olarak Kurt Lang tarafından tanımlanmakta (Özbudun, Demirer 2008: 15). Toplumun bilgi kaynaklarından tecrübi birikim, toplumun yüzyıllar süren deneyimleri etkileşimleri sonucu oluşturduğu toplumsal yapının ve toplum kimliğinin kodları, bireyin ilişki dünyasında anlamlandırma sürecine katkı sunar. Yabancılaşma bu anlam dünyasına uzak kalmayı veya istençli bir davranışın sonucu olarak terki ifade edebilir.

Yabancılaşma tedrici, kast içermeyen olabileceği gibi çatışmaların, bunalımların, yeni tecrübelerin ve gelişmelerin bir sonucu olarak da kendini gösterebilir. Hegel'de yabancılaşma; “dağılma anlamına gelir. Basit bir bileşimin dağılıp daha karmaşık bir bileşim haline gelme sürecidir” (Kiraz 2012: 157). Hegel, yabancılaşmayı olumlu ve olumsuz anlamlandırarak açıklamıştır. Olumsuzlarken kişinin tin den uzaklaştığını özünü güncel üzerinde kaybettiğini kendinden uzaklaştığını ifade eder. Olumlarken de bir dışa vurum süreci ve kendini gerçekleştirme olarak tin in dışa vuru sayesinde kendini var ederek özgürleşeceğini bununda öteki üzerinde gerçekleştirir (Kiraz 2012: 154-155). Hegel bu düşüncesi ile dışa vurumun sonucunda tin in kendini gerçekleştirerek ve özgürleşerek medeniyeti inşa edeceğini savunur (Yalvaç, 2008: 37). Oysa Rousseau, uygarlığı özgürlük mücadelesinin bir aşaması olarak değil, insanın zincirler içinde olmasının ana nedeni olarak görmüştür. Rousseau'ya göre bilim ve sanat alanındaki gelişmelerin getirdiği mutsuzlukları ve sorunları yabancılaşma ve yabancılaşmanın sonuçları olarak görmüş ve son derece olumsuz bir tablo çizmiştir. İlim, edebiyat, sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örtmeye yaradığını ifade eder.

Yabancılaşmayı Marx, toplumsal iktisadi, kültürel bir anlam olarak ifade etmiştir. Onu bilinç düzeyinde ele almamıştır. Olumsuz anlamda yabancılaşma bilinci giderek eşyaya indirgeyecek, onu sürekli kendini var eden yapısından uzaklaştırarak dondurmuş ve çarpıtmış, giderek özgün ve özgül yapısından yoksun bırakmıştır. Bu olumsuz koşulda özne bir bilinç bozukluğunun bilincinde uzak olmakla birlikte kendini dünyadan iğreti bir varlık olarak sezer. Toplumsal ve ruhsal düzeyde tam anlamda bir dışlanmışlık, bir ortamını bulamamışlık duygusu içinde bulur. Bilinç ancak gerçekliğe uyarlı olduğu ve gerçekliğin bilgisini kendisinde taşıdığı zaman ona özel bir reflekt sağlar ve bu koşulda mutlu olur. Yabancılaşma bilinç dünyayla sorunlu olduğu için kendiyle sorunlu duruma düşmüş, sonra da kendiyle sorunlu olduğu için dünyayla sorunlu düşmüş bilinçtir. Yabancılaşmış birey kendi dünyasını tam bir yabancı gibi yaşar. Kendi ülkesinde bir sürgün yaşamı sürdürür o bu yüzden de hastalıklı ya da en azından hastalanmaya açık bir bilincin taşıyıcısıdır (Timuçin, 1992: 16-17).

Yabancılaşma bilincin kendi dışında ve kendinde aldığı uyuşmazlık duygusudur ve elbette kaynağı dışarda da olsa bu duygu bilinçte yaşanır. Uyuşmanın olmadığı yerde yabancılaşma şekillenir. Bilinçle tin kendini dışa vurur. Bu dışa vurum bilinci iktisadi sosyal ve diğer ilişkilerde hegemonik pozisyonu ifade eder. Bireysel bilinç toplumsal bilinçle zaman zaman çatışır bu çatışma olumlu sonuçlara da evrilebilir. Toplumsal devrimin dinamizmin itekleyici gücü olabilir. Ancak bu çatışma bir kopuşa yol açıyorsa sosyal ve ekonomik maliyet yüksek olur bu zamanla toplumu tehdit eder. Tehdit bireyin iç dünyasını da yönelebilir.

Günümüz toplumu ve bireyini etkileyen göstergeler ve imajlar dolup taşarken tüketim toplumu da bu unsurlara bağlı olarak değişik süreçlerle yol almaktadır. Yüksek kültür ile kitle kültürü ve bununla ilişkili olarak popüler kültür arasındaki ayırım, bu göstergeler ve imajlar sayesinde muğlaklaşmakta ve daha da ileriye giderek silikleşmektedir (Adorno, 2011).

Modernizm, kendini inşa ederken geçmişe duyulan tutucu özlem, geçmiş ve şimdi arasında silinen sınırlar sonucu, gerçek ve onun yeniden sunumu ile ilgilenmektedir. Bu sunumu açık bir pornografi, cinsellik ve arzunun metalaşması eril kültürel düşünceler dizisini somutlaştıran tüketim kültürü, endişeyle, öfkeyle ve başkalarından kopuşla biçimlenen yoğun çöşkusal yaşantılar (Büyükdüvenci ve Öztürk, 1997: 23-24) sunmaktadır.

3. KOLLEKTİF YAŞAM VE KÖKSÜZLEŞME

Doğal sözleşmeyle birlikte toplumsallaşma süreci karşılıklı etkileşimi, dayanışmayı, çıkarların korunmasını, ekonomik bölüşümü, güvenliği, sağlığı, eğitimi vb. alanları kurumsallaştırarak bireyi büyük bir yapının parçası haline getirmiştir. Birey ait olduğu toplumun bir parçası olarak şekillenmiş ve yaşam formları içinde bulunduğu toplumun ana akımı tarafında sistematize edilmiştir. Giyim kuşamdan alışkanlıklara, zaman çizelgesine yapılan atıflardan inanç ritüellerine, evlilikten akraba ilişkilerine, ekonomik düzenin, siyasal yapının oluşumun ve daha birçok alanı toplumsal ana renk üst kimlik olarak şekillendirmekte. Toplumdaki bu yerleşik değerler ve normlar sosyal yaşamı belirlerken kendisini yazılı ve yazısız olarak bireye, topluma dayatır. Birey de içinde gözünü açtığı ailesi ve ailesinin içinde bulunduğu klanın mahallenin şehrin ve onunda parçası olduğu üst siyasal yapının bir parçası olarak kimlikleşmekte ve bu süreçler doğal bir akışla şekil almaktadır.

Toplumsallaşmanın bireye sağladığı katkı ile bireyi kısıtladığı alanları çatışma kaçınma ve uyumlanma ile izah ederiz. Bireyin en nihayetinde toplumdan bağımsız olarak tin sahibi bir varlık olması ve karakteri ile kendini içinde bulunduğu toplumda çevresinde var etmesi özgünlüğü ile mümkündür. Toplumsal gelişim, tinin toplumsal yaşamda konumlandırılışıyla yakından ilişkilidir (Kiraz, 2012 ve Yalvaç, 2008).

Toplumsal düzen kavramı, uyumu, kurumların sistemik yapısını, yaşama dair formların ahengini ifade ettiği gibi bireyin özgünlüğünün dahi formülize edilmesini de ifade eder. Bu çatışmaları normsuzluğu engellediği gibi çatışmanın kaynağı da olabilir.

Köksüzleşme, bir anlamda bireyin aidiyet duygusunu kaybetmesi ve normsuzlaşması süreci olarak değerlendirilebilir. Özellikle gelişen teknolojiler globalizmi körüklemiş çok uluslu sermayenin üretimsel çıkarlarına hizmet eder bir form kazandırılarak birey ve toplum şekillendirilmeye çalışılmıştır. Kitle iletişim araçları etkin bir biçimde devreye girdiği günden bu güne kapalı toplum olarak kalabilme şansı ortadan kalkmış, siyasal sınırlar büyük ölçüde etkisizleşmiş, kültür havzaları benzeşerek benzeştirilerek yeni dünya düzeni şekillenmeye çalışılmakta.

Modernizimle birlikte bireyin önceliklenmesi ve buna bağlı koruma kalkanı olan toplumsal değer ve yargıların zayıflamasıyla geçilen yeni toplumsal form birçok belirsizliği içinde barındırarak düzensizliğin düzenini inşa etmiştir. Bu inşa bireyin temellendirilmesiyle oluşturulduğundan hazcılık ön plana çıkmaktadır. Bu fiili durum aslında liberal ekonominin arzuladığı insan tipiyle uyumludur. Büyük parçadan kopuş kültürel havzaların zayıflamasıyla bireyin ve sermayenin ilahlaşması sürecine girilmiş bu da bireyi kuşatmış hedonizmin sorun alanı olarak ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Modern paradigma birey temelli aklı ön plana çıkararak aklın her şeyin belirleyicisi vasıflandırmasını, Bauman (2003) tarafından bir sorunsal olarak görülmüştür. Çünkü arçsallaşan akıl ve birey mekanik yapılara, kalıplara hapsedilerek oturtulduğu bağlam duygusal alını ıskalamakta inanç ve iman gibi insana ait özel bir alanı yoksamaktadır.

Sosyalist okumalarının yansıması olan *Kapitalizm* eleştirisi Batı aydınlanmasının dayanak noktalarından olan Batı özgürleşmesinin Modernist perspektifin insan algısına, ekonomik çözümlemelerine, sosyal yapı örgüsüne yönelmiştir. Batı uygarlığı eleştirisi olarak görebileceğimiz Frankfurt Okulunun eleştirel bakışının sosyalist damarı Batı aydınlanmasının harmonisinde yer alan Hristiyan inancın üretim ve paylaşım yaklaşımı gibi görünse de bunun temeline oturttuğu insan tanımı ile de ilgilidir. Moderniteyle birlikte aklın geleneksel sınırlarından ayrılıp özgürleşmesine vurgu yapan Aydınlanma ve ilerleme düşüncesi, insanın hem doğayı hem de çevresini nesneler dizgesine indirgediği ve bunlar üzerinde hâkimiyet kurduğu yönündeki eleştiriye beraberinde taşır. Frankfurt Okulu düşünürlerine göre, rasyonel aklın yükselişi gerçek özgürlüğü artırmamış; aksine, efendi-köle benzeri bir ilişki yaratarak insanın doğaya hükmetme arzusunun, onun doğayla bağıını zayıflatmasına yol açtığını öne sürerler. Bu bakış açısı, toplumsal ve bireylerarası ilişkilerin dahi nesnel bir düzenin buyruğu altına girerek insanı yeni biçimde bağımlı hâle getirdiğini iddia etmektedir (Therbon, 2006: 11).

Modernizm, yaşamın bütün alanlarına nüfuz eden etkisiyle, geleneksel toplumsal yapıdan cemiyet temelli ve bireyin merkeze alındığı bir örgütlenmeye geçişi ifade eder. Rönesans, Reform, Aydınlanma, Fransız Devrimi, sanayi ve bilimsel devrimler ile kapitalizmin ortaya çıkışı gibi gelişmelerle birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik düzenlerde köklü değişimler yaşanmış; geleneksel toplumun temsil ettiği düşünsel yapının modernizmi olumsuz gören yaklaşımına karşın, bu yeni süreç kendi içinde önemli süreksizlikler ve kopuşlar üretmiştir.

Modernizmin doğurduğu ideolojik sonuçlara kimi zaman eleştirel bakılsa da, toplumsal yapıda ortaya çıkan güvenlik sorunları, Marx'ın tanımladığı sömürü mekanizmaları ve aile kurumundaki dönüşümler gibi olguların büyük ölçüde Batı kaynaklı bir değişim dalgasının ürünü olduğu görülmektedir.

Modernizmin din ile ilişkisine baktığımızda dinin dikte eden boyutuna reddiyeleriyle itaatkâr, cemaatçi yapılanmasına pratikleri ile karşı koymakta ve seküler bir yaşamı benimsemektedir. Dini dışlayıcı bir tavrı vardır. Modernizm kuramsal çatışmasının en derin cepheleşmesini doğu toplumlarında yaşamakta

özellikle İslam ülkelerinde. Batı çıkışlı modernizm kendi dinamikleri üzerinde inşa ettiği insan ve toplum formları batılı olmayan toplumlarda sıkıntılı süreçleri ve bölünmüşlükleri, kamplaşmaları tetiklemiş bu çatışmacı zeminin oluşturduğu yeni bir sosyolojik zeminle karşılaşmasına yol açmıştır.

Modernizme getirilen eleştirilerden biri de modernizmin kapitalizmin tekelleşmesine hizmet ettiği düşüncesidir. Üretim ilişkileri ve tüketim toplumunun oluşumu teşviki modern toplum formları sayesinde geniş bantlara ulaşması sağlanmıştır. Bu sayede modernizme karşı koyacak kültürel ve siyasi bariyerlerin yumuşatılmasına zemin hazırlanarak ve hatlar sınırlar etkisizleştirilerek modernizme karşı çıkış engellenmeye çalışıldığı ve modernizmin yeni bir tabuya dönüştüğü savıdır. Modernizm kavramına yönelik bu sav, kavramın hep olumlanarak anılmasının hakim paradigma olduğu gerçeğidir.

Teknolojik gelişmelerin arka planını oluşturan kapitalist düşünce sosyal ve siyasi yapıyı daha karmaşık hale getirmiştir. Etkin görünen birey teknolojik gelişmelerle bağımlı hale gelmiş sahip olunan bu yeni imkânlar doğal devingenliğimizi ve rol repertuarlarımızı da arttırmıştır.

Avrupa düşünce dünyasında yaşanan çatışmaların vardıgı noktalardan olan Tanrının öldürölmesi, nihilist anlayış ve yükselen tatmin odağı olarak hümanizmanın oluşturduğu yaşam evreni, süreç içinde üretemedikleriyle çözemedikleriyle Lupus'a yakalanmaktan kurtulamamıştır.

Aklın yozlaşması, üretim alanında kapitalizmi, siyasette faşizmi, bilimde pozitivizmi ve tüketim düzleminde kitle kültürüne dayalı ölçsüz tüketimi doğurarak kendi kendini yok eden bir düzenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Adorno, bu çıkmazdan kurtuluşun bireyden başladığını özellikle vurgular. Düşüncelerinde belirgin bir karamsarlık ve umutsuzluk bulunmasına rağmen, böylesine karanlık bir sistemi yaratan modern insanın, kendini yeniden inşa ederek bu durumdan çıkabileceğine dikkat çeker. Ona göre aklın görevi, farklı bakış açıları geliştirmek ve çürümüş bu döngüyü bütün bozukluklarıyla açığa çıkarmaktır.

Bu bağlamda, sistem kapalı görünse bile bireyin bilincinin bu karanlığı aşabilecek potansiyele sahip olduğunu belirtir. Adorno'ya göre yozlaşmış modern akıl, aynı zamanda bu yozlaşmayı aşabilecek özü ve gücü kendi içinde taşımaktadır; yani karanlığı yaratan akıl, onu parçalayacak imkânı da barındırır (Adorno, 2011: 33-45).

Günümüzde bireylerin hayallerin ötesinde kendilerine bir yaşam inşa etme gayretleri, maalesef onları gerçeklerden uzaklaştırmaktadır. Bu açıdan bireyin özgürleşme arzusu, toplumların giderek kendi öz değerlerinden uzaklaşmasına, özlerini yitirmelerine, var olan toplumsal gerçekliklerinden sıyrılmalarına ve böylece kendilerine ve içinde bulundukları topluma yabancılaşmaya yol açmıştır. Sınırsızlık düşüncesi, toplumun sınırlarını zorladığı gibi bireyin kendisiyle de çatışmasını kaçınılmaz kılmış psikolojik travmaları beslemiştir. Söz konusu durum, bir çıkmaza işaret ediyorsa, o zaman aşağıdaki hususlar dikkate alınmalıdır.

Modernizme yönelik epistemolojik ve ontolojik doğurgular yeniden ele alınmalı ve bu bağlamda toplumun gerçek ötesi beklentilerine yönelik yapılacak projeksiyonlardan sonra, modernizmin tanımı görecelilikle yeniden inşa edilmelidir.

Bu süreç, modernizmin sosyal inşasını (Berger ve Luckmann, 2023) da içerecek şekilde ele alınmalıdır. Gerçekliğin ancak modern toplumlarda inşa edilebildiği, modern toplumlarda bilginin çoğulculuğunun hükmedebildiği, modernliğin ancak kurumsallaşma ile birlikte ilerleyebildiği ve bu sayede modern bilimin toplumsallaşma sürecine katkı sağlayabildiği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu doğrusal bakış, her ne kadar modernliğin yabancılaşmaya karşı inşasına yönelik ipuçları verse de, modernizmin temini, idraki ve yayılımı için tek başına yeterli bir altlık değildir.

Buna ek olarak aydınlanma felsefesinin ana paradigmasının da sorgulanma gereği vardır. Paradigma, akıl, deneyim ve bilimle doğrulanabilir bilginin ancak aydınlanmayı tetikleyeceğine, özgürlük veya hukukun üstünlüğünün politik boyutta idamesine ilişkin öne sürdüğü argümanlarının (Kant, 2013), bilakis modernleşmeyi epistemolojik bir proje olarak görmesinden mütevellit, modernleşmeyi çıkmaza sokmaktadır. Bu çıkmazın nedeni ve nasıl kuşkusuz ayrı bir çalışmanın ürünü olabilir.

Modernizmin toplumsal sorunlara yabancılaştırıcı etkisi modern eğitim ve içeriklerden de kaynaklandığı söylenebilir. Gittikçe modernleştiğini iddia eden eğitim sektörü, şu günlerde yapay zekâ uygulamalarının ciddi bir tehdidi altındadır. Bu yüzden, modern eğitim adı altında, gerçek ve özünsenmiş kültürün, ileri teknolojiyle imtihanı, galip mağlup sonucunda kuşkusuz modernleşmeyi hayal kırıklığına uğratacaktır.

Son olarak aklın fonksiyonları ve sınırları modernleşmenin yabancılaşma etkisi bağlamında tartışılmalıdır. Aklın modernleşmede araçsallaştırılması ve bu sayede yabancılaşması, özbenlik ve nesne arasındaki önemini giderek yitirmesi, toplumsal sorunlar çözüm bulma konusundaki yetersizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, akledebilecek modern bir proje yerine, onu yabancılaştırmadan uzaklaştıracak bir eylem haline dönüştürmek en önemli çıkarsama olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi, Kültür Endüstrisine Genel Bir Bakış* (Çeviren: Mustafa Tüzel), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyüz, Yahya. (1994). *Türk Eğitim Tarihi, Kültür*, İstanbul: Kolej Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books.
- Berger, P.L. ve Luckmann, T. (2023). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Atıf yayınevi.
- Büyükdüvenci, S. ve Öztürk, S.R. (1997). *Post Modernizm ve Sinema*, Ankara: Ankara Bilim ve Sanat Yayınları.
- Calinescu, M. (2010). *Modernliğin Beş Yüzü* (çev. Sabri Gürses), İstanbul: Küre Yayınları.
- Durkheim, É. (1997). *The Division of Labor in Society* (W. D. Halls, Trans.). Free Press. (Original work published 1893).
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.
- Gürsel, D. (1996). “Gelenekselci Liberalizmin Bir Ayrım Noktası: Devrimci Ahlak”, *Diyalog* 1(1): 54-67.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action: Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1987). *The Philosophical Discourse of Modernity*. MIT Press.
- İmamoğlu, T. (2017). “Modernizm Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme” *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4(8): 1-10.
- İnsel, A. (1996). “İlerleme ve İkinci Modernlik”, *Radikal*, 29 Eylül 1996.
- Kant, I. (1784/2013). *An Answer to the Question: What is Enlightenment?* (D. F. Ferrer, Trans.). (Original work published 1784). Retrieved from <https://philarchive.org/rec/FERATQ>
- Kiraz, S., (2012). *Hegel Felsefesinde Yabancılaşmanın Rolü ve Anlamı*, İstanbul: Dergah yayınları.
- Kongar, E. (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 4. B., İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Küçük, M. (1994). *Modernite versus Postmodernite*. 2. B., Ankara: Vadi Yayınları.
- Küçükalp, K. ve Cevizci, A. (2009). *Batı Düşüncesi*, İstanbul: İSAM Yayınları.

- Leopold, D. (2022). *Alienation*. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition). The Metaphysics Research Lab, Stanford University. Alıntı: <https://plato.stanford.edu/entries/alienation/> [25.11.2025].
- Özbudun, S. ve Demirel T. (2008). *Yabancılaşma ve...* , Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özkul, O. (2007). “Modernleşme ile İnsanileşme İlişkisi/İlişkisizliği”, *Köprü Dergisi*, [Çevrimiçi]: <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=356> , (5 Ekim 2007).
- Rustow, D. A., & Ward, R. E. (Ed.). (1964). *Political Modernization in Japan and Turkey*. Princeton University Press.
- Simmel, G. (1999). *Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma*. (Çev: A. Aydoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Smith, D., A. (2022). *Milliyetçilik ve Modernizm*. (Çev. F. Bakırcı). İstanbul: Fol Kitap.
- Taylor, C. (1985). *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers 2*. Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1991). *The Malaise of Modernity*. House of Anansi Press.
- Therborn, G. (2006). *Frankfurt Okulu*, (Çev. Emre Bağce), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Timuçin, A. (1992). “Yabancılaşma Sorununa Genel Bakış” *Felsefe Dünyası Dergisi*, 5: 16-23.
- Tolay, B. (1980). *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Ankara İktisadi Tic. İlimler Akademisi Yayınları.
- Walters, J.D. (1995). *Modern Düşüncenin Krizi*, (Çev. Şahabettin Yalçın), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev: Z. Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.
- Wilbert, M.E. (2012). *Social Change*. 2.B., Internet Archive University of Denver.
- Yalvaç, F. (2008). “Hegel’in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini Devlet ve Savaş”, Ankara: Phonix Yayınevi.